

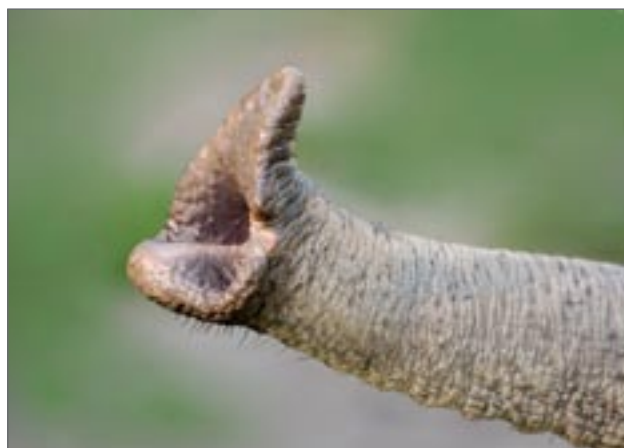
Elefanter i fangenskap

- en litteraturgjennomgang

Dyrevernalliansen – januar 2008

INNHold

INNLEDNING	4
1. VILLE ELEFANTER	5
Fysiologiske fakta	5
Naturlige leveområder	5
Sosial adferd	5
Kommunikasjon	6
Trivselsadferd	6
2. ELEFANT I DYREHAGE	7
Dyreparkeer som rekreasjon	7
Fysisk miljø	8
Areal	8
Fysiske miljøforbedringer	8
Oppstalling	8
Fysisk helse	9
Diett og vekt	9
Skjelett- og hudlidelser	9
Psykisk helse	10
Adferdsforstyrrelser	10
Aggresjon og depresjon	10
Sosialt miljø	11
Opprinnelse	11
Levetid	11
Gruppekompisjjon og gruppestørrelse	11
Flytting	12
Sosiale miljøforbedringer	12
Håndtering og trening	12
Kontakt mellom elefant og menneske	12
Fysiske restriksjoner	13

3. ELEFANT I SIRKUS	14
Sirkus som rekreasjon	14
Opprinnelse	14
Varighet og lengde	14
Transportmiddel	15
Fysisk miljø	16
Transportvogner og telt	16
Innhegninger	16
Forhold utenom sesongen	16
Fysisk helse	17
Diett og vekt	17
Skjelett- og hudlidelser	17
Psykisk helse	17
Adferdsforstyrrelser	17
Aggresjon og depresjon	18
Sosialt miljø	18
Håndtering og trening	18
Redskaper	18
Grunnprinsippene for trening	19
Særlig om tradisjonelle treningsmetoder	19
Fysisk og psykisk nedbrytning – ”breaking”	20
Elefanttrenerne	21
Oppvisning	21
4. REGELVERK OG KONTROLL	22
Regelverk om elefanter i dyrehager og sirkus	22
Mattilsynets kontroll med elefanter i norske sirkus	23
5. SAMMENDRAG OG KONKLUSJON	26
Tilgjengelig informasjon	26
Elefanter velferd i fangenskap	26
Konklusjon	27
KILDER	28

INNLEDNING

Mattilsynet skal i 2008 vurdere hvilke dyrearter som skal være tillatt på sirkus - en såkalt "positivliste".

Det finnes sirkus både med og uten dyr. I Norge turnerer 4-5 sirkus med dyr hvert år. Rundt tre av dem har med seg én eller to elefanter, ofte forskjellige dyr hver sesong.

Opinionundersøkelser viser at 65% av befolkningen mener elefanter i sirkus lider. (Dalen 2002) En oversikt viser at sirkusene sliter med økonomien. Av de fire største norske sirkusene i 2005 gikk ett med underskudd, to med helt minimale overskudd, og ett med greit overskudd. (Haraldsen 2006) Sirkus med elefanter er altså en svært liten bransje med lav økonomisk verdi i Norge.

Samtidig oppnår sirkus uten dyr strålende resultater. Kanadisk baserte Cirque de Soleil, som også har forestillinger i Norge, omset-

ter for milliarder og har 2.700 ansatte, mens skandinaviske Circus Cirkör omsetter for rundt 30 millioner svenske kroner årlig. (Nødset 2004, Circus Cirkör 2005)

Ingen norske dyreparker har elefanter. I et dyrevelferdsperspektiv er det paradoksalt at elefanter i Norge befinner seg i sirkus heller enn dyreparker, fordi det er langt vanskeligere å tilby arten akseptable forhold i forbindelse med reisevirksomhet enn i permanente anlegg.

En gjennomgang av tilgjengelig litteratur om velferd for elefanter i dyreparker og sirkus, sammenholdt med informasjon om

elefanter naturlige behov, viser at elefanter har problemer med å tilpasse seg forholdene som kan tilbys i fangenskap. Dette inntrykket bekreftes av at fremtredende elefantforskere fastslår at disse dyrene ikke bør holdes i sirkus og dyrehager. (The Amboseli elephant research project 2007, Clubb and Mason 2002)

Dyrevernalliansen mener derfor at elefant ikke bør plasseres på den planlagte positivlisten over dyrearter som tillates i Norge.

Dyrevernalliansen, januar 2008.

» Dyr har egenverdi. Håndtering av dyr skal skje med omsorg og respekt for dyrs egenart. Dette innebærer å ta utstrakt hensyn til dyrs naturlige behov [...]

(St.meld.nr.12 (2002-2003) om dyrehold og dyrevelferd)

1. VILLE ELEFANTER

Fysiologiske fakta

Det er tre arter elefanter: Den afrikanske savanneelefanten, den nylig klassifiserte afrikanske skogelefanten som er uaktuell i forbindelse med sirkus og dyreparker, og den asiatiske ("indiske") elefanten.

Den afrikanske savanneelefanten,

Loxodonta africana, er den største. Oksenes gjennomsnittvekt er omtrent 5.000 kilo, skulderhøyden ca. 3,7 meter. Hunneelefanten veier i snitt ca. 2.800 kilo, skulderhøyden ca. 2,5 meter.

Den asiatiske hannelefanten, *Elephas maximus*, kan veie opptil

5.900 kg, og har en skulderhøyde på ca. 3,0 meter. Gjennomsnittsvekt for hunneelefanten er ca. 2.700 kilo, skulderhøyde ca. 2,2 meter. Elefantens levealder er ca. 60 år.

(Clubb and Mason 2002 s. 14, Estes 1991, Fowler 2006 s.7 flg.)

Naturlige leveområder

Både afrikansk og asiatisk elefant lever i tropiske områder.

Den afrikanske elefanten oppholder seg på savanner, i krattskog og alle typer skogsområder.

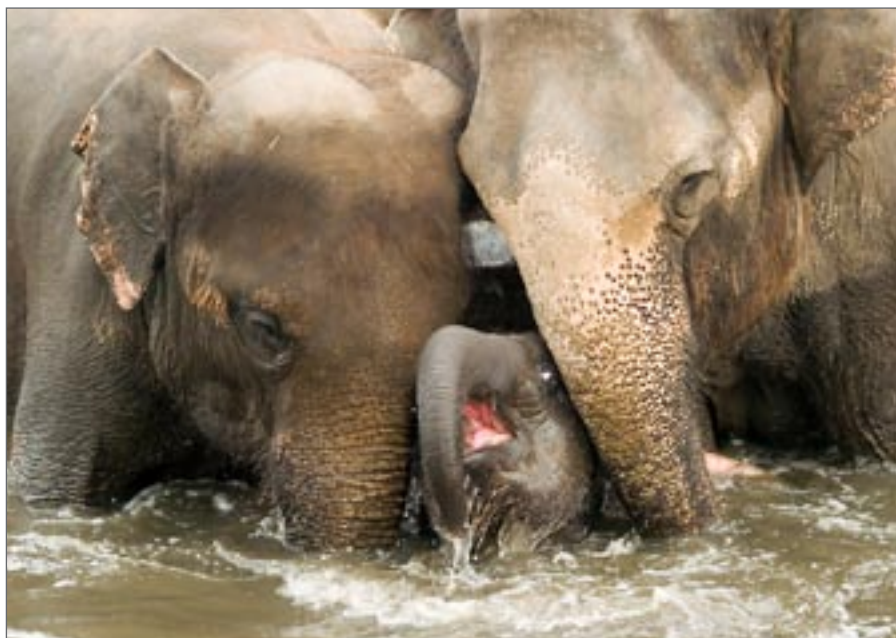
Den asiatiske elefanten lever på gressletter og i jungel.

Elefanter kan bevege seg over store områder og lange strekninger hver dag, på leting etter mat og vann.

Begge arter spiser variert, men selektivt. De eter gress, urter, løv, knopper, frukt, nøtter, bark og røtter. Med snabelen kan de hente ned mat fra seks meter over bakken, og velte store trær eller trekke dem opp med roten.

En afrikansk hunneelefant på 2.800 kilo trenger om lag 170 kilo fôr per døgn. Ville elefanter beiter og jobber for føden 60–80% av våken tid, det vil si 16–20 timer per døgn.

(Clubb and Mason 2002 s.15, Estes 1991 s. 260-262, Fowler 2006)

Elefanter hjelper hverandre. Det er mange eksempler på at en syk elefant blir hjulpet på beina ved at den blir støttet og løftet av slektninger. En voksen hunneelefant er hos moren under fødselen, og sammen med andre yngre elefanter passer hun kalven. (The Performing Animal Welfare Society 1996 s. 2)

Sosial adferd

Elefantene lever i sosialt strukturerte flokker som ledes av en matriark. Matriarken er den eldste, største og mest erfarne elefanten i flokken, og fører de andre til vannhull, skjulte vannkilder og beiteområder året igjennom.

Matriarken er som regel mor til de yngre hunneelefantene som utgjør flokken sammen med sitt avkom, til sammen 8–12 individer. Familiegruppen lever sammen hele livet, og familiedlemmene er sterkt knyttet

til hverandre. (Fowler 2006 s. 35–36, Estes 1991 s. 260–261) En matriark og datteren hennes kan leve sammen hele livet. Elefanten har det største sosiale nettverk som er kjent blant dyr. (Clubb and Mason 2002 s. 59)

Det er spesielt langvarige og tette bånd mellom mor og kalv. Drekthetsperioden er omlag 22 måneder, og første kalv fødes når elefantmoren er 10–11 år gam-

mel. Neste kalv kommer 4–9 år senere.

Kalven dier i opptil to år, ofte lenger. Avvenningen skjer gradvis og over lang tid, til kalven er 3–6 år. (Clubb and Mason 2002 s. 60)

Så lenge kalven dier er den sjelden mer enn et titalls meter fra moren. Hun dytter kalven under seg for skygge og vern, hjelper den til å drikke, og dusjer, vasker

og skrubber den. (Estes 1991 s. 266)

Hannelefantene forlater flokken i 10–15-årsalderen. De lever alene eller i egne ungkarsflokker.

Individene går sjelden mer enn 50 meter fra den nærmeste i flokken. Når fare truer, samler de seg i en tett flokk med de yngste kalvene i midten. (Clubb and Mason 2002 s. 60, Estes 1991 s. 260)

Kommunikasjon

Elefantene har en kompleks kommunikasjon og et stort repertoar av lyder. De benytter ultralyd til å kommunisere over store avstander.

De står tett sammen mens de hviler og drikker, lener seg inntil hverandre og berører hverandre med snabelen. Hilsningsseremoniene mellom slektninger er omfattende.

(Estes 1991 s. 261–263, The Performing Animal Welfare Society 1996 s. 2)

Trivselsadferd

En elefant kan klare seg uten vann i flere døgn, men når den kommer til et vannhull, drikker den først og bader etterpå.

Elefanten bader helst daglig, og velter seg også i gjørme, som kjøler og renser huden. Støvbading, etterfulgt av skrubbing mot et tre eller liknende, er en del av velværet. Ved små vannhull bruker den snabelen til å dusje seg med. (Estes 1999 s. 262)

”Elephants in the wild roam over large areas and move considerable distances each day. They are intelligent, highly social animals with a complex system of communication.

No captive situation can provide elephants with the space they need for movement or with the kind of social stimulation and complexity that they would experience in the wild.”

(The Amboseli elephant research project 2007)

2. ELEFANT I DYREHAGE

Dyreparker som rekreasjon

De første dyreparkene i Norge ble etablert på 1960-tallet. En oversikt viser at omsetningen i den største dyreparken i Norge, Kristiansand dyrepark, i 2006 var på 162 millioner kroner. Dette var betydelig mer enn de fire dyreparkene som i omsetning følger etter Kristiansand i størrelse. De hadde hver for seg en omsetning på 23,5–11,5 millioner kroner, og altså til sammen en omsetning på under halvparten av Kristiansand dyrepark. (E24 2007)

I Norge er det hovedsakelig Kristiansand dyrepark som driver med store, eksotiske pattedyr. Likevel har verken Kristiansand dyrepark eller andre norske dyrehager elefant.

Basert på omsetningen er det antagelig usannsynlig at anskaffelse av ressurskrevende dyr som elefanter skulle bli aktuelt i andre dyreparker enn eventuelt Kristiansand.

Innehavere av dyreparker hevder at de gir publikum en mulighet til å lære om ville dyr. Publikum ønsker opplevelse i et "ekte" miljø, men det er ikke mulig i forhold til eksotiske dyr. Det blir kunstige forhold og dermed minimalt å lære om dyrenes naturlige adferd, for eksempel hva angår sosiale bånd og kommunikasjon. Mange dyr affiseres av publikums nærvær. (Hosey 2000 s. 344)

Det er konkurranse om publikum. Den møtes med stadig nye attraksjoner, nye dyr, mer

dyretrening og nye show. Særlig dyreunger trekker publikum. (Bjorge 2007, Buzzi 2007) Salg, bytte og avlving av overskuddsdyr er en del av den økonomiske driften i dyreparker.

Dyreparkene hevder gjerne at de bidrar til å bevare utrydningstruede arter. (Kaur 2007) Et relevant spørsmål er hvor mange utrydningstruede dyr som tilbakeføres til sine naturlige leveområder. (WSPA/BFF 1994) Bruk av dyrehager til bevaring av utrydningstruede arter er omstridt, og betegnes av forskere som et mislykket bevaringstiltak. (Carlson 2001) Det er ikke kjent at

hold av elefant i dyreparker skal ha bidratt til å hindre utryddelsen av afrikanske eller asiatiske elefanter.

Afrikansk elefant er utrydningstruet i enkelte områder på grunn av kryptskyting, tap av leveområder og konflikter med mennesker. I andre områder øker imidlertid bestandene. Asiatisk elefant er utrydningstruet. (WWF 2006, WWF 2007)

I 2001 var det 230 afrikanske og 330 asiatiske elefanter i europeiske dyrehager. (Clubb and Mason 2002 s. 26, ref. Captive Elephant Database)

» [...] despite their long association with man, zoo elephants must generally be regarded as wild, not domesticated [...]”

(Clubb and Mason 2002)

Areal

European Association of Zoos and Aquaria (EAZA) anbefaler at bevegelsesområdet for elefanter er på minimum 400 kvm for tre elefanter, og 133 kvm for hver elefant. (Clubb and Mason 2002 s. 40, 56)

Opplysninger om størrelsen på den enkelte dyrehage har ikke vært tilgjengelige. (Clubb and Mason 2002 s. 41) Det er likevel åpenbart at mange dyrehager i Europa ikke oppfyller minstekravene, og at de heller ikke har mulighet for å kunne gjøre det, særlig ikke i byene. (Clubb and Mason 2002 s. 56)

Sammenliknet med bevegelsesområdene til ville elefanter er de EAZA-anbefalte arealene alt for små. Fremdeles finnes det europeiske dyrehager som holder dyr i nakne bur. (RSPCA 1998)

Dyrehagene skal inngjerdes på en slik måte at elefantene ikke utsettes for fare. Det anbefales grunne vollgraver med mykt underlag. (Mason 2002 s. 42)

Fysiske miljøforbedringer

Tradisjonelt har det vært få eller ingen miljømessige utfordringer for dyrene i dyreparker.

Miljøberikelse, "enrichment", er blitt mer vanlig i dyrehager. Det stilles krav til en naturalistisk oppbygning som etterligner dyrenes opprinnelige miljø, blant annet på grunn av en økende kritisk holdning i befolkningen til dyr i fangenskap. (Young 2003 s. 8, Sheperdson et al. 1998 s. 173, 262)

For elefanter kreves underlag

av tørr jord, sand og gress, sand til sandbading, gjørmedammer og daglig tilgang til vann, som er minimum 2 x 3,5 meter, med dybde på én meter. (Clubb and Mason 2002 s. 41)

Videre kreves tilgang til dusj eller lignende. (AZA 1997) Vegetasjon, trær som gir skygge og stammer eller annet til å klø seg på, er viktige miljøfaktorer. (Mason 2002 s. 41)

Tradisjonelt blir elefantene føret på en fast fôringsplass. For å skape en mer naturlig beitesituasjon for dyr i dyreparker, er det gjort forsøk med å spre føret rundt i innhegningen, føre flere ganger om dagen og så videre. (Young 2003 s. 46, 95)

Det er vist at et mer allsidig utemiljø kan redusere forekomsten av stereotyp adferd, men effekten er usikker. (Sheperdson et al. 1998 s. 178, Clubb and Mason 2002 s. 49) Se kapittel 2, Psykisk helse.

Oppstalling

Variierende europeisk klima gjør det nødvendig at dyrene holdes innestengt i lange perioder av gangen.

Innendørs innhegninger består hovedsakelig av en stallbygning med båser.

Om vinteren er det ikke uvanlig at elefantene holdes inne 6–8 timer i døgnet. Som oftest står elefantene lenket i mange av timene de oppholder seg innendørs. (Clubb and Mason 2002 s. 42–44) Lenkene og oppstallingen innendørs kan medføre alvorlige helseproblemer for elefanter. Se kapittel 2, Fysisk helse.

Anbefalt minstemål for de store dyrene er et areal på 36 kvm for en hunnelefant, og 45 kvm for en hannelefant. Totalt innvendig areal for tre hunnefanter er satt til 150 kvm. (Clubb and Mason 2002 s. 42)

På tross av disse minstemålene, finnes det stallbygninger med

19 kvm per elefant. (Clubb and Mason 2002 s. 43)

Tradisjonelt underlag er betong. Men den tunge elefanten, med ømfintlige fotsåler og lang tid

i lenker, trenger et bedre egnet innendørs underlag eller golv. Det må ikke være glatt, må tåle vann og ha avløp.

EAZA anbefaler 15–20 °C innen-

dørs og god ventilasjon. (Clubb and Mason s. 43)

Stallen må ha godt lys på dagtid og mørke i en periode av døgnet.

Fysisk helse

En rekke forskjellige forhold er av betydning for elefantens fysiske helse. For en samlet gjennomgang vises det til Clubb, R., and Mason, G., 2002, *A Review of the Welfare of Zoo Elephants in Europe*, og Fowler, M., and Mikota, S., *Biology, Medicine, and Surgery of Elephants*, Blacwell Publishing Professional, 2006.

I det følgende oppsummeres de forholdene som i følge litteraturen fremstår som sannsynlig mest problematiske.

Diett og vekt

En undersøkelse av europeiske dyrehager viser at 90% av dem ikke har beitemuligheter. Elefanter får høy, pellets og korn, av og til frukt og grønnsaker, sjeldnere greiner og løv, samt tillegg av vitaminer og mineraler. I en undersøkelse om kostholdet til elefanter i dyrehager, var fettinnholdet alt for høyt i 87% av tilfellene. Elefanter i fangenskap bruker en brøkdel av tiden til å ete sammenlignet med ville elefanter, og de har ingen utfordringer med å skaffe maten. (Clubb and Mason 2002 s. 46–48)

Sammen med lite mosjon er følgen av dietten kraftig overvekt. Det er ikke uvanlig at elefanter i dyreparker veier nesten det dobbelte av en vill elefant på samme alder. En oversikt viser følgende: en vill, asiatisk 11–15 års hunnelefant veier ca. 1.725 kilo, en jevn gammel, utrenet elefant i dy-

rehage veier ca. 3.058 kilo. Tilsvarende tall for 21–25 år er 2.420 kilo og 4.205 kilo. For 26–30 år er tallene 2.650 kg og 4.274 kilo. (Clubb and Mason 2002 s. 55)

Skjelett- og hudlidelser

50% av alle elefanter i fangenskap har fotlidelser, særlig sår og problemer med neglene. Årsakene er blant annet manglende mosjon, utilstrekkelig stell, stereotyp adferd, skjelett- og leddproblemer og uhygieniske forhold.

Huden på fotsålene blir overgrodd og får sprekker. Sprukne, overgrodde negler fører til smer-

tefulle og betente sår. Med utilfredsstillende harde gulv ute og inne, fukt og dårlig renhold, blir dyrene stående i møkk og urin som infiserer sår på føttene.

Elefanter som er vant til håndtering, godtar vanligvis stell av føttene. Men mange elefanter må dopes før de stelles. Ikke alle røktere har tilstrekkelig kunnskap om fotpleie, og behandlingen kan gjøre vondt verre, for eksempel hvis neglene blir filt feil. Det er vanlig med gnagsår etter lenker og tørr, sprukken hud på grunn av mangel på dusj, vann og gjørmebad.

Dyrepark, København

Også stereotype, svingende bevegelser gir ensidige belastninger. Gikt og smertefulle leddskader som følge av overvekt og påtvungne, unaturlige stillinger under trening, er også vanlig. (Fowler 2006 s. 271 flg., Clubb and Mason 2002 s. 177 flg., The Performing Animal Welfare Society 1996 s. 4, 10)

Fotlidelser er uvanlige hos ville elefanter, som beveger seg over store avstander daglig. (The Performing Animal Welfare Society 1996 s. 4)

Elefant med fotlidelser fra dyrepark i Romania.

Psykisk helse

Den psykiske helsen hos elefanter i dyrehager er i hovedsak registrert gjennom indikatorer på redusert psykisk helse. For trivselsadferd se kapittel 1, Ville elefanter.

Adferdsforstyrrelser

Avvik fra normal adferd blir forbundet med dårlig velferd. (Clubb and Mason 2002 s. 221)

Stereotyp adferd, typisk rytmisk vugging fra side til side eller fremover og bakover, eller nikkning med hodet fra side til side tilsynelatende uten hensikt, sees ofte hos elefanter i fangenskap, og nesten aldri hos ville elefanter. (The Performing Animal Welfare Society 1996 s. 8 flg.)

Det er utført få studier på området, men disse viser at ca. 40% av alle elefantene i dyreparker utfører stereotyp adferd. (Clubb and Mason 2006 s. 233)

Forekomsten av stereotyp adferd øker ved minsket bevegelsesfrihet, for eksempel ved bruk av fotlenker og trange, impulsfor-

styrte oppholdssteder uten mulighet til å utføre naturlig adferd, som å beite, bade eller støvbade. (Wilson 2004)

På tross av dette hevder likevel ofte elefanttrenere at vugging og nikkning er normal adferd, sågar trivselsadferd. (Jor et al., 1998, s. 30) "Although exaggerated swaying may be stereotypic, it is also a normal behaviour...". (Fowler 2006 s. 81)

Undersøkelser viser at for eksempel større bevegelsesområde, mer variert miljø og sosialt samvær med individer de har et vennskapelig forhold til, reduserer forekomsten av stereotyp adferd. (Clubb and Mason 2006 s.227–230)

Det er også stor variasjon mellom dyrehagene. Elefanter i sirkus har langt høyere forekomst av stereotyp adferd enn elefanter i dyrehager. (The Performing Animal Welfare Society 1996 s. 9)

Det antas at tidlig adskillelse er en årsak til ulike adferdsforstyr-

relser og sosiale problemer hos elefanter. (Clubb and Mason 2006 s. 82, 83, 233) Dyr som er født ville og har hatt en naturlig avvenning under naturlige forhold har mindre stereotyp adferd når de blir satt i fangenskap, enn dyr som er født i fangenskap og som er tidlig avvent. (Latham and Mason 2007 s. 6)

Stereotyp adferd er påvist hos mange dyrearter i fangenskap. Også barn som har opplevd stor omsorgssvikt, for eksempel foreldreløse, forsømte barnehjemsbarn i Romania på 1990-tallet, har vist tilsvarende adferd. (Latham and Mason 2007 s. 5)

Aggresjon og depresjon

Traumatiske hendelser i barndommen, avvísning av moren, gruppering med fremmede elefanter og lignende kan gi posttraumatisk stressyndrom (PTSD), som hos mennesker, i voksen alder. Dette kan medføre tilsynelatende umotivert eller plutselig aggresjon rettet mot andre elefanter eller mennesker. (Bradshaw et al. 2005)

Flere røktere eller trenere er angrepet av rasende elefanter – noe som også kan skrive seg fra oppsamlet aggresjon mot treneren. Særlig hannelefanter kan være farlige for mennesker. (Clubb and Mason 2002 s. 232–233)

Temaet er nærmere behandlet i en artikkel av Gore et al. (2006).

Elefanter kan også vise symptomer på depresjon og dysfunksjonalitet. (Bradshaw et al. 2005)

Også elefanter kan vise symptomer på depresjon ...

Sosialt miljø

Opprinnelse

I 2001 var ca. 60% av de asiatiske elefantene og ca. 80% av de afrikanske elefantene i europeiske dyrehager født ville.

Omtrent 21% av de asiatiske elefantene i dyrehager antas å stamme fra tømmerarbeidsleirer, mens ca. 20% var født i annen type fangenskap. Av de afrikanske elefantene var 15% født i annen type fangenskap. (Clubb and Mason 2002 s. 28)

Siden sekstiårene har innførsel av ville elefanter gått ned på grunn av strenge restriksjoner. Det er også født flere elefanter i fangenskap.

Levetid

Det er sjelden at elefanter som er født i dyrehager er mer enn annen generasjon født i fangenskap. (Clubb and Mason 2002 s. 36) De er dermed temmet, men ikke domestiserte.

Elefanter født i dyrehager dør gjennomsnittlig tidligere enn elefanter som er født ville. Dette er i

motsetning til mange andre arter, som ofte lever lengre i fangenskap enn i vill tilstand. Forventet levetid for elefanter født i dyrehage er 15 år for asiatisk elefant og 16 år for afrikansk elefant, mens antatt levetid for afrikansk elefant i naturen til sammenligning rapporteres å være opp til 65 år. (Clubb and Mason 2002 s. 145)

Et sted mellom 25–50% av alle elefanter født i dyrehage dør før de fyller ett år. (Clubb and Mason 2002 s. 160)

Dårlig velferd for moren er hovedårsaken til den høye dødeligheten. Ca. 74% skyldes dødfødsel, barnemord eller avvising. Ekstremt stress før eller under

fødselen, redsel og aggresjon på grunn av traumatiske hendelser tidligere i livet, særlig tidlig adskillelse fra moren, og mangel på erfaring med babyelefanter er noen av årsakene. Elefanter som selv er født i dyrehage har ikke blitt normalt opplært av moren, matriarken eller alle "tantene" i familiegruppen til ville elefanter. (Clubb and Mason 2002 s. 193)

Gruppekompisjjon og gruppestørrelse

Den vanligste gruppestørrelsen i dyrehager er to hunnelefanter, men det er ikke uvanlig med bare én hunnelefant.

Som regel er elefantene i dyrehager ikke i slekt med hverandre. Familietilhørigheten, selve

Opptil halvparten av elefanter født i dyrehage dør før de fyller ett år.

(Clubb and Mason 2002 s. 160)

Dårlig velferd for moren er hovedårsaken til den høye dødeligheten. Ca. 74% skyldes dødfødsel, barnedrap eller avvising.

(Clubb and Mason 2002 s. 193)

kjernen i den sosiale strukturen, mangler. Dermed har elefantene i dyrehager lite til felles, – og kan bli aggressive mot hverandre. Det er også eksempler på at elefanter i fangenskap knytter tette vennskapsbånd. (Rees 2000)

Hannefanter er som regel installert alene, fordi de ofte blir vanskelige å håndtere, og er aggressive. De plasseres alene fra omkring seks års alder. (Clubb and Mason 2002 s. 62 flg.)

Tapet av nære slektninger og savnet av gruppetilhørighet er meget traumatisk for elefanter. Se kapittel 2, Psykisk helse.

Flytting

Elefanter som er født ville vil i alle tilfelle ha erfart den traumatiske opplevelsen å bli fanget

og ført bort. Dette kan ha skjedd etter at den har vært vitne til at nære slektninger, for eksempel moren eller kalven, blir forlatt eller drept. (Bradshaw et al. 2005)

Det er utstrakt salg og bytte av dyr i dyrehager. Det er derfor vanlig at elefanter blir flyttet fra den ene dyrehagen til den andre. Som regel flyttes elefantene enkeltvis. Det medfører flytting mellom sosiale grupper. Mange elefanter opplever å bli flyttet flere ganger.

I en undersøkelse som omfatter 52 kalver, ble ingen av kalvene flyttet sammen med moren. Gjennomsnittsalderen for flytting av asiatiske elefantkalver født i fangenskap var ca. tre år. Tilsvarende er afrikanske kalver 3–4 år. Andre data viser at 70–79% av

alle flyttinger skjer før kalvene har fylt ti år. (Clubb and Mason 2002 s. 74–78) Mange kalver flyttes altså før de er avvent, noe som er vist å gi betydelige psykiske problemer. Se kapittel 2, Psykisk helse.

Åpenbare adferdsforstyrrelser preger gjerne både de individene som blir flyttet og de som blir igjen. I tillegg til at små elefanter blir avvendt brått og for tidlig, har de plutselig ingen å forholde seg til. Eldre elefanter kan forstyrre hierarkiet i en ny gruppe og utsettes for aggresjon.

Sosiale miljøforbedringer

På grunn av elefantenes sterke sosiale behov er grupper av elefanter, helst slektninger, den beste miljøforbedringen i dyrehager. (Rees 2000)

Håndtering og trening

Kontakt mellom elefant og menneske

Det brukes forskjellige typer håndtering av elefanter:

- Ingen kontakt.
- Beskyttet kontakt – at elefant og trener er fysisk adskilt.
- Fri kontakt eller direkte kontakt mellom elefant og trener.

Det er store variasjoner i håndteringsmetoder fra dyrehage til dyrehage. Beskyttet kontakt eller ingen kontakt anbefales av velferdsgrunner. Bruk av direkte kontakt er kontroversielt, men er likevel en vanlig form for håndtering av elefanter i europeiske dyrehager. (Clubb and Mason 2002 s. 142 flg)

Direkte kontakt innebærer at treneren oppnår kontroll over

Trening med beskyttet kontakt.

elefanten, og brukes blant annet når elefanten påsettes lenker eller behandles av veterinær.

Direkte kontakt brukes også når elefanten trenes til å opptre, for eksempel i show i dyreparken. (Clubb and Mason 2002 s. 90)

Fysiske restriksjoner

Elefanten er det eneste dyret i dyrehager som står regelmessig lenket. Lenkene festes diagonalt, altså i en framfot og en motstående bakfot, slik at bevegelsesmuligheten blir svært begrenset. Lenkene blir brukt for eksempel under stell av føttene og ved enkel veterinærbehandling.

Omlag 75% av europeiske dyrehager lenker elefantene, 60% i åtte timer eller mer per dag. (Clubb and Mason 2002 s. 44)

Siden elefantene står lenket ved siden av hverandre, blir kontakten med andre begrenset. De mangler mosjon, de får ensidige fysiske belastninger og kan ikke

» All captive elephants should be trained to accept chains on all four legs, whether or not the animal is routinely chained.”
(Fowler 1995 s. 261.)

unngå sin egen avføring. Lenker er en grunn til fotlidelser, og er også medvirkende til stereotyp adferd.

Oppmerksomhet rundt velferds-

problemene har begrenset bruk av lenker i senere tid. Bruk av lenker avvikles nå i flere dyrehager. (Clubb and Mason 2002 s. 43-44, s. 50-51)

Eksempel på innerdørs oppstalling.

3. ELEFANT I SIRKUS

Sirkus som rekreasjon

Det turnerer 4–5 sirkus i Norge hvert år: Arnardo, Merano, Agora og Zorba er de mest kjente.

Sesongen er vanligvis fra april til september, det vil si omtrent 180 dager. Hvert sirkus besøker mellom 120 og 140 steder i løpet av sesongen. (Mauren 2002)

Sirkusene konkurrerer med hverandre om publikum, og holder sine forestillinger i konkurranse med mange andre underholdningstilbud, som festivaler og TV-programmer.

For å holde på publikums interesse, er holdningen at jo mer "sensasjonelle" triksene er, jo større interesse oppnås fra publikum.

Det har vært et skifte i oppfatning

gen av dyr i sirkus de siste 10–15 årene, og av elefanter i sirkus spesielt. Dokumentarfilmer og opplysninger fra vitenskapelige

etologiske undersøkelser har gitt publikum innsikt i elefantens naturlige behov. (Poole, J. et al. 2005 s. 2.)

Opprinnelse

I 2001 var det 184 asiatiske og 105 afrikanske elefanter i europeiske sirkus, i henholdsvis 57 og 40 sirkus. (Clubb and Mason 2002 s. 26)

Asiatiske elefanter regnes for å være lettere å dressere, ventelig fordi de er "temmet" før de kommer til Europa.

“Behaviorally, even when born in captivity, and even when born of two captive-born parents, elephants remain wild animals. There is no such thing as the ‘domestic elephant.’”

“Breeding has rarely been exercised, and never exercised selectively through a significant number of generations.”

(Lair, 1999)

Transport

Varighet og lengde

I Norge reiser sirkus over store avstander, og dyrene er under transport mange timer i døgnet. Sirkuset bryter opp om kvelden, reiser om natten og rigger opp sirkuset til forestilling neste dag.

Det er vanlig å reise daglig, ha noen lengre opphold, og som regel to forestillinger per dag. Under reise og mens sirkuset rigges, står elefantene i transportvogn. Ellers står de i telt eller små innhegninger. I sesongen tilbringes

derfor store deler av døgnet på lite areal. Undersøkelser tilsier at tid i lenker øker stereotyp adferd i forhold til innhegning. (Friend 1998 s. 73, Friend and Parker 1999 s. 213)

Reiseruten til for eksempel Circus Merano i 2006 var ”[...] rundt hele kysten, fra Fredrikstad til Vadsø, og så sørover gjennom innlandet.” (Haraldsen 2006)

Dyrene får vann når de kommer til et nytt sted, men ikke alltid før. Fôringstidene er uregelmessige, og dietten ofte tilfeldig. Ofte får de rester av frukt og grønnsaker fra lokale forretninger. (Né and Nouet 2000 s.15, Kiley-Worthington 1990 s.11)

Transportmiddel

Standarden på transportmidlene varierer mye, fra spesialbygde båser til tilkoblede lastebiler. (Kiley-Worthington 1990 s. 11.)

Selv i transportvogner som har ventilasjon kan det bli det svært varmt, særlig under stopp uten skygge og spesielt med flere dyr i samme vogn. (Kiley-Worthington 1990 s. 11)

I transportvogner med temperatur ned til frysepunktet er det kalkulert med at elefantenes kroppsvarme er tilstrekkelig. Elefantene blir gradvis nedkjølt under lange transporter. (Toscano et al. 2001 s.141)

Tradisjonelt har man antatt at elefanter tåler nedkjøling godt, men nyere undersøkelser tyder på at deres evner til temperaturregulering er begrenset. (Fowler 2006 s. 246)

For elefantene er det svært stressende å befinne seg over bakkenivå mens grunnen rister under dem. (The Performing Animal Welfare Society s. 14)

Større vogner kan huse flere elefanter. I en vogn med for eksempel fire dyr, står det to med og to

Dyretransport av lenket elefant i Tyskland.

mot kjøreretningen. (Toscano et al. 2001 s. 128)

Erfarne, dresserte elefanter stiger ombord uten protester, men udresserte nyankomne dyr kan kjempe i mot. (Fowler 1995 s. 268–269)

Det er få opplysninger om under-

laget i transportvognene.

Det er viktig at transportvogner under transport blir rengjort for urin og avføring. Farlige gasser, som amoniakk og karbonmonoksid, kan være et problem under dyretransport. (Toscano et al. 2001 s. 116)

Transportvogner og telt

Elefantene har som regel nattopphold i transportvognen. Det brukes også telt med trange båser, der de så vidt kan legge seg ned. (Kiley-Worthington s. 5–6, The Circus Working Group 1998 s. 16–17)

Elefantene er ofte lenket store deler av døgnet, delvis med oppstalling ute. Vanligvis er de lenket til transportvognen. Elefanten er gjerne lenket i en framfot og motstående bakfot og kan ta ett skritt frem og ett tilbake. (Friend 1998 s. 74–75)

Innhegninger

Sirkuselefanter har ikke fast uteareal. Korte opphold på tilfeldige plasser gir dem i beste fall opphold ved transportvognen, mellom andre kjøretøy.

Siden 1990-tallet har enkelte sirkus hatt elefantene i innhegninger med lett flyttbare elektriske gjerder når de har hatt lengre opphold i egnede omgivelser. (Kiley-Worthington 1990 s. 5–7)

Flere sammenlignende undersøkelser har vist store forskjeller i elefantenes væremåte ved lenking og innhegning. (Clubb and Mason 2002 s. 228, Schmid 1994, Friend 1998, Friend and Parker 1999)

I en studie ble elefanter lenket på rekke sammenlignet med elefanter på frigang i innhegninger. Ved frigang reduserte elefantene sin stereotype adferd. (Gruber et. al. 2000 s. 216–218)

Forhold utenom sesongen

De fleste dyr i norske sirkus lever utenlands om vinteren, der de

Innkvartering på et tysk sirkus.

turnerer i andre sirkus eller er oppstallet i vinterkvarter.

Generelt er det lite som er dokumentert om vinterkvarterene. Utenforstående får ikke adgang. Vinterkvarterene har likevel dårlig rykte. (The Circus Working Group 1998 s. 14, Kiley-Worthington 1990 s. 12) Dyrene blir ofte holdt på småbruk og lignende, og stallet opp i gamle låver eller i transportvognene. De står innesperret i lenker og kommer sjelden ut, og stellet og hygienen er dårlig. Det er i disse omgivelsene elefantene blir dressert før neste sesong.

Mary Chipperfield, eier og direktør for Mary Chipperfield Promotions, en av Englands mest kjente sirkusfamilier, har spesialisert seg på å drive oppdrett og dressur. Animal Defenders dokumenterte, ved langvarige observasjoner og videofilm, svært kritikkverdige forhold i vinterkvarterene.

I 1999 ble hun, hennes mann og enda en trener dømt av britisk domstol til fengsel og bøter for dyremishandling. Flere av de mishandlede dyrene var elefanter. (Animal Defenders 1998 s. 84, Né and Nouet 2000 s.18, The Circus Working Group 1998 s.18–20)

»A lack of knowledge of circus animals by environmental health officers, who have the powers to carry out inspections under legislation, was raised as an area of concern.»

(The Circus Working Group 1998 s. 12)

Fysisk helse

Mye av informasjonen om fysisk helse hos elefanter i dyrehager vil etter all sannsynlighet kunne overføres til elefanter i sirkus, se kapittel 2. Imidlertid vil de fysiske forholdene på sirkus kunne avvike noe, og dermed innvirke på helsen.

Diett og vekt

Sirkuselefanter er ofte overvektige, men veier mindre enn både trente og utrente elefanter i dyrehager, trolig på grunn av mer trening og et annet kosthold. En 11–15 år gammel hunnelefant i sirkus veier gjennomsnittlig

2.174 kilo, mens en tilsvarende asiatisk villelefant veier 1.725 kilo. Tilsvarende tall for 21–25 år er 2.772 kilo og 2.420 kilo. (Clubb and Mason, 2002 s. 54–55)

Skjelett- og hudlidelser

Sirkuselefanter er enda mer utsatt enn elefanter i dyrehager når det gjelder fotlidelser og leddskader. Transport i lenker, harde gulv samt møkk og urin gjør føttenes utsatt for sår, infeksjoner og belastninger. (Clubb and Mason 2002 s. 176 flg.)

Uten mulighet til å bade, dusje

og støvbade blir huden tørr og sprukken.

Naturstridige stillinger under dressur og opptredener kan gi store belastningsskader og leddskader. Elefantene blir trent til blant annet å stå på hodet, på bakbeina eller forbeina, eller til å knele. Leddene hovner opp, og ikke sjelden utvikles halthet.

En elefant som blir tvunget til å sitte, kan skade indre organer. Den tunge kroppen tåler ikke unaturlige stillinger. (Clubb and Mason 2002 s. 129, 187)

Psykisk helse

Det er gjort begrensede studier av sirkusefanter psykiske helse. Til gjengjeld finnes en del anekdotiske bevis. Kunnskap om elefanter naturlige behov sammenholdt med informasjon om forholdene i sirkus kan også gi en indikasjon på i hvilken grad den psykiske helsen ivaretas, se kapittel 1.

Adferdsforstyrrelser

Undersøkelser viser at selv om sirkuselefanter beveger seg fritt i innhegninger, har de dobbelt så høy forekomst av stereotyp adferd som elefanter i dyrehager. Sirkuselefanter i lenker har enda høyere forekomst av stereotyp adferd enn sirkuselefanter som slipper ut i innhegninger. (Clubb and Mason 2002 s. 227–228, s. 233)

Den eneste "mosjonen" elefanten får er under forestillingene, når den er under dressur og en spasertur en gang i blant med treneren. Dette brukes likevel som argument mot kritikk av

Snabelsvinging er en form for stereotypi.

at sirkuselefanter har begrenset bevegelsesfrihet. En studie av 14 asiatiske og 3 afrikanske elefanter viste at elefantene "i blant" ble løst fra lenkene hvis de trengte behandling, dusj eller stell. Den vanligste stereotypien var veving, etterfulgt av hodenikking. En studie av 9 asiatiske elefanter viste at tiden brukt til stereotyp adferd gikk ned ved

bruk av innhegning i stedet for lenker. (Friend 1998 s. 87, Friend and Parker 1999 s. 213)

Aggresjon og depresjon

Det finnes en rekke eksempler på at sirkuselefanter har reagert med aggressivitet mot trenerne, andre dyr eller publikum. Sirkusfolk bortforklarer gjerne dette som parringsadferd e.l..

Noen eksempler:

- I 1999 gikk to afrikanske elefanter fra Cirkus Merano til angrep på en forbi passerende. (Pettersen 1999)
- I 2005 ble en dyretemmer ved Cirkus Arnardo klemt mellom to hunnelefanter og alvorlig skadet. (Nilsen 2005) Se også kapittel 2, Aggresjon og depresjon.

Sosialt miljø

Store sirkus kan ha mange elefanter, men små sirkus har ofte bare én elefant.

Å holde bare én hunneelefant er spesielt betenkelig av dyrevelferdshensyn, siden behovet for familietilhørighet er grunnleggende i hunnelefantens naturlige liv. (Peta, BasicTips for Circus Elephant Inspections, s. 9)

Norske sirkus turnerer som regel med bare én eller to elefanter av gangen. I 2007 turnerte Cirkus Merano for eksempel med den asiatiske elefanten Baby, som er 34 år gammel. Agora Cirkus turnerte med én elefant fra Tyskland. (Mattilsynet, inspeksjonsrapport 8. februar 2007 og 1. mars 2007)

Elefanter opptrer ofte ved nye sirkus hvert år. Elefanter i norske sirkus kommer fra utlandet, og flytter med sitt show til et nytt sirkus etter sesongen i Norge. Elefantene må dermed forholde seg til stadig nye miljøer. Stabile sosiale familiegrupper, som i naturen er så avgjørende for elefanter, blir derfor ikke etablert.

Håndtering og trening

Redskaper

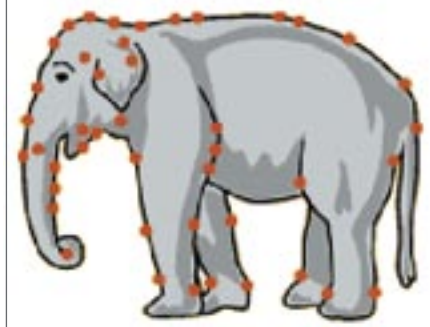
Elefantkrok (ankus) er en stokk av tre eller glassfiber med en metallkrok i den ene enden. Endepunktet i midten er en skarp pigg.

Når elefantkroken brukes på forestillinger, i opptog og lignende, er krokene skjult av fargerike dusker og bånd. Man vil ofte kunne observere at dyrene adlyder anvisninger med elefantkroken uten å bli berørt av den, noe som vitner om at de tidligere har erfart kroken som et redskap de vil unngå.

Andre faste treningsredskap er pisk, stokk og elektriske støt og kommandorop. (Clubb and Mason 2002, s. 142, Animal Defenders 1998 s. 83)

Elefantkrok og anvendelsespunkter.

”The hook (bull hook or ankus) is an indispensable tool for working with elephants.”

(Fowler 1995 s. 260)

”Its primary purpose is to exert pressure to sensitive spots on the body, inducing the elephant to move away from the source of the pressure. Thus by pushing or pulling the body at various sites of the body, such as behind the ear or behind the front leg, one encourages the animal to move in a specific direction.”

(Fowler 1995 s. 260)

Tilbakeholdelse av mat, vann, dusj og annet stell brukes også. (Animal Defenders 1998 s. 83)

Grunnprinsippene for trening

Sirkuselefanter funksjon er å underholde et publikum med forskjellige "kunststykker". Til det kreves læring, som oppnås ved trening.

Tradisjonell trening brukes i europeiske dyrehager og sirkus. For eksempel bruker ca. 80% av europeiske dyrehager slik trening på asiatiske hunnelefanter og unge hannelefanter, og vel 40% på hannelefanter. (Clubb and Mason 2002 s. 56) Treneren innfører total kontroll, lydighet og avstraffelse.

Det brukes direkte kontakt ved all tradisjonell trening. Tradisjonell trening innebærer trenerens dominans over elefanten, og er frarådet av dyrevelferdshensyn. Se kapittel 2, Kontakt mellom elefant og menneske.

Hovedprinsippet ved tradisjonell trening eller dressur er dominans, basert på et system med belønning og straff. Det er avgjørende at treneren er den dominante, og tar full kontroll over elefanten, som må underkaste seg.

Hovedelementene i tradisjonell trening stammer fra metodene brukt av mahouts, trenere og drivere i tømmerarbeidsleire i Asia. (Clubb and Mason 2002 s. 38)

Elefanten må adlyde bestemte handlinger på bestemte tegn. Gjør den det, får den positiv respons, for eksempel ros. Adlyder den ikke, eller lykkes den ikke, får den fysisk eller psykisk straff.

Trening med elefantkrok.

Særlig om tradisjonelle treningsmetoder

Under treningen/dressuren skal elefanten adlyde treneren til hun lærer å utføre den planlagte handlingen. Elefanten blir tvunget til å utføre "triks" som er naturstridige. (Né and Nouet 2000 s. 16–18)

For å trene elefanten til for eksempel å løfte en fot, gir treneren en ordre og deretter et stikk med elefantkroken på et spesielt sårbart punkt bak på leggen, eller et elektrisk støt, inntil hun skjønner at hun får et smertefullt stikk eller støt hvis hun ikke utfører ordren og løfter foten.

Høye kommandorop følger gjerne treningen. Etterhvert som elefanten skjønner hva som kommer til å skje, utfører hun ordre bare hun ser dressurredskapen. Hun blir belønnet med ros eller en godbit, men dette er først på de senere stadiene i treningen når treneren har fått det psykiske overtaket. Hvis hun ikke følger instruksjonen får hun straff. Det brukes mange forskjellige avstraffelser.

Av triks må elefanten må for eksempel stå på forbeina, eller stå på en liten krakk med sine mange tusen kilo. Se kapittel 3, Fysisk helse.

Mange av de naturstridige triksene er svært belastende. For å få dette til kan elefantene bli bundet med rep og lenker under treningen. (Clubb and Mason 2002 s. 111–115, The Circus Working Group 1998 s. 19, PETA, Bullhooks udatert)

Elefanten blir hele tiden dirigert med elefantkroken – som er uunværlig i tradisjonell trening.

Sirkusdirektør Arild Arnardo hevder at " ... det ikke er mulig å få dyrene til å yte det de gjør med mindre de behandles pent."

"Breaking" blir gjennomført i løpet av to til fire uker eller mer. Elefanten blir bundet fast og nektet mat og vann i to til tre døgn og holdt søvnløs. Deretter blir den slått om og om igjen med elefantkrok.

(Fowler 1995)

(Nykvist, 2006) Imidlertid uttaler kjente elefanttrenere at bruk av elefantkrok er nødvendig for å håndtere elefanter. (Fowler 1995, s. 260)

Mattilsynet var på inspeksjon hos Sirkus Arnardo 7. april 2006 etter en bekymringsmelding om dyremishandling. Arnardo hadde blant annet to indiske elefanter. Den ene ble rapportert med blødende sår, muligens etter elefantkrok. Elefantene var ute da Mattilsynet var på inspeksjon, og saken ble ikke undersøkt. (Mattilsynet 2006)

Fysisk og psykisk nedbrytning – "breaking"

Ville elefanter i Asia blir temmet ved hjelp av "breaking", det vil si

at man knuser elefantens vilje for å oppnå dominans. "Breaking" skjer ofte før elefantene eksporteres til europeiske dyrehager og sirkus. (Clubb and Mason 2002 s. 107)

Prosessen involverer nektelse av mat og vann i dager i strekk, nektelse av søvn, fastbinding og

»[...] Therefore, not all elephants imported [into zoos] will necessarily have been broken using the harsh methods described, although it is impossible to tell just how many due to the lack of data on this subject."

(Clubb and Mason 2002)

slag med elefantkrok. Elefanten er "broken" når den ikke lenger prøver å rømme eller angripe, og godtar at en mann sitter på ryggen dens. (Clubb and Mason 2002 s. 107–109, The Performing Animal Welfare Society s. 6–8, Hart 1994 s. 299, 303, PETA Bullhooks)

Prosessen med å ta dominans over elefanter født i fangenskap er mindre omfattende, men da blir det også brukt tvang, for ek-

Intervju med dyretrener og elefanteier Andreas Quaiser, Sirkus Merano:

"Straffer du dem, slår du dem? – Jeg ville lyve hvis jeg sa jeg ikke gjorde det."

Sesongen 2007 turnerte Quaiser og elefantene hans med Sirkus Agora.

(Buer, L., "I elefantens øye," Dagbladet, 15. September 1996).

sempel ved at elefantungen blir tvunget ned i liggende stilling ved at beina er strukket. Hver gang den prøver å reise seg, setter en mahout seg på ryggen dens. Dette varer til elefantungen lar mannen sitte. Læringen starter når elefanten er fem år gammel. Metodene blir brukt blant annet i Burma, som selger flest elefanter til Europa. I India brukes også metoder uten vold.

Det finnes ingen sikre data om hva som skjer med elefanter som er født i dyrehager og sirkus, og fremgangsmåten der har ikke vært mulig å kontrollere. (Clubb and Mason 2002 s. 97, 142)

Under forestillingen brukes en stokk eller kamouflert elefantkrok.

Elefanttrenere

Det vanligste er at trenerne er født i en sirkuseiers familie. De er høyt ansett i sirkushierarkiet. (Kiley-Worthington 1990) Det hersker en stor grad av hemmelighet og mystikk rundt treningsmetodene. Metodene overføres direkte, og trenerne " ... begin to learn and present animals almost before they can walk." (Kiley-Worthington 1990 kap. 6 s. 12, Clubb and Mason 2002 s. 92, 97, 114)

Nesten all trening av dyrene er i hendene på familien. Bare generalprøver med ferdigtrene dyr er åpne for publikum. (Kiley-Worthington kap. 6 s. 11-13)

"Vennskapet" mellom elefant og trener er en myte. (Animal Defenders 1998 s. 80, 85, Hart 1994 s. 309) Mange kjente trenere i USA og Europa har fortalt om metoder de bruker under dressur som

Stokk eller elefantkrok er aldri langt unna.

er grov dyremishandling. (Né and Nouet 2000 s.18, Clubb and Mason 2002 s. 111-115, 118)

Det finnes ingen autorisert treningsinstruks for dyretrenere. Det gjennomføres heller ingen form for offentlig kontroll av

selve treningen eller metodene.

På grunn av trenernes omflakkende tilværelse vil det i praksis også være svært vanskelig å etablere slike krav og sikre at de blir overholdt.

Oppvisning

Et fullt sirkus, med skarpt lys, høy musikk, støy, klapping og plystring fra publikum kan være stressende for elefanter. (The Performing Animal Welfare Society 1996 s. 20)

Når elefantene viser opphisselse før en forestilling, hevder noen at det er fordi de gleder seg som barn til forestillingen.

Under forestillingen repeterer elefanten de samme kunstene hun er dressert til år etter år, nøye vaktet av trener eller fremviser med stokk eller pisk, kamuflert med dusker og lignende. (Animal Defenders 1998 s. 85, Peta, Bullhooks)

Skarpt lys og støy kan være stressende.

4. REGELVERK OG KONTROLL

Regelverk om elefanter i dyrehager og sirkus

Elefanter som befinner seg i Norge, skal behandles i henhold til de alminnelige kravene i norsk dyrevernlov. Dette innebærer blant annet at de ikke skal lide "unødvendig". Det finnes blant annet krav til oppstalling, fôring og veterinærmedisinsk behandling, men alle er svært generelle og må i det enkelte tilfelle tilpasses konkret til elefanter. (Lov om dyrevern 1974)

Det finnes ikke spesifikke regler om velferd for elefant i norsk lovverk. Verken gjeldende dyrevernlov eller utkast til ny dyrevelferdslov stiller særlige krav for hold av sirkusdyr eller dyr i dyrehager. (Landbruks- og matdepartementet og Fiskeri- og kystdepartementet 2007)

Til forskjell fra hold av husdyr og forsøksdyr er hold av sirkus- og dyreparkdyr heller ikke forskriftsregulert. For dyreparker finnes et veiledende rundskriv, men dette er svært foreldet vurdert i forhold til moderne kunnskap, og ikke publisert på Mattilsynets oversikt over gjeldende veiledere. (Det kongelige Landbruksdepartement 1994)

Europarådet har ingen konvensjoner eller anbefalinger om velferd for dyr i underholdning.

EU har ingen regler om velferd for sirkusdyr, men har et direktiv om dyr i dyrehager. (Council Directive 1999/22/EC) Direktivet inneholder ingen artsspesifikke bestemmelser. Direktivet er ikke inkludert i EØS-avtalen, og gjel-

der dermed ikke for Norge. (Hermansen 2008)

I løpet av de senere årene har enkelte land innført restriksjoner for bruk av elefanter i underholdning.

Sverige har innført velferdskrav til dyr i dyrehager og sirkus, herunder elefanter. Av kravene til dyreparker fremkommer det blant annet at elefanter skal ha tilgang til dusj eller basseng med minimum én meter dybde. Innendørs skal hver elefant ha minimum 50 kvm plass, men uansett skal det totale innearealet være minst 200 kvm.

(Djurskyddsmyndigheten 2004) Arealkravene til elefant i sirkus er tilsvarende. Det er i tillegg innført krav om at elefanter skal holdes frittstående. (Djurskyddsmyndigheten 2007)

Belgia har vedtatt strenge regler for hold av elefanter. Fra 2012 skal velferdskravene være de samme i sirkus som i dyrehager. (GAIA 2005) I overgangsperioden er det innført skjerpede krav, blant annet til størrelse på arealene der dyrene oppholder seg i forbindelse med forestillingene. Hver elefant skal ha minimum 100 kvm utendørs areal. Innendørs areal per dyr skal være på

Sirkuselefanter i Tyskland.

»While the domestication of many species such as horses or dogs aims to increase and improve the learning ability of the animals, circuses use wild animals that do not have the appropriate phylogenetic characteristics. However, to successfully train these animals, methods such as artificial rearing are used to deliberately misguide the animals and manipulate them at least up to a certain age. Some training methods even use cruelty or punishment to influence the animals' behaviour.»

(Viennese Ombudsoffice for animal protection, udatert)

minimum 15 kvm. (Moniteur Belge 2005)

Østerrike har vedtatt forbud mot bruk av ville dyr i sirkus og lignende. Elefanter er definert som ville dyr. (Sax, 2004) Loven der forbudet fastslås, ble enstemmig vedtatt av alle politiske partier i parlamentet i Østerrike. (Viennese Ombudsoffice for animal protection, udatert) Forbudet ble utfordret og påstått å stride mot EU-retten, men Østerrike fikk etter vurdering lov til å opprettholde det. (Eurogroup 2007)

India har innført et generelt forbud mot avl på dyr i dyrehager. Forbudet ble innført av den indiske Høyesterett i 2006. (Anon. 2006)

Costa Rica og Israel har innført forbud mot ville dyr i sirkus. (Born Free and RSPCA 2006) Byen Rio de Janeiro (Brasil) skal ha forbudt sirkus med ville dyr. (Animal News Center 2002) Staten California (USA) skal ha gjennomført lovgivning som forbyr fremvisning av ville og eksotiske dyr. (Animal News Center 2002) Det samme gjelder Singapore. (Born Free and RSPCA 2006)

Mattilsynets kontroll med elefanter i norske sirkus

Mattilsynet har ansvar for å inspisere sirkus og føre kontroll med at dyrevelferden er innen rammen av norsk dyrevernlov.

Spørsmålet er om inspeksjonene er av en slik faglig kvalitet at de er egnet til å avdekke eventuelle helse- eller velferdsproblemer, og dermed konkludere om hvorvidt elefantene har tilfredsstillende forhold.

Som nevnt tidligere finnes det

4–5 sirkus med dyr i Norge, hvorav ikke alle har elefant hvert år. For å få innblikk i kvaliteten på inspeksjonene av elefanter har Dyrevernalliansen gjennomgått 18 inspeksjonsrapporter fra tre år og tre forskjellige sirkus, alle med elefant på inspeksjonstidspunktet.

Ut fra antall inspeksjoner listet i Mattilsynets samsak over sirkus i 2007, generert 18. oktober 2007, anslår vi til sammenligning

at antall inspeksjoner av alle sirkus med dyr i løpet av hele dette året totalt ligger et sted mellom 15–20.

Alle rapportene nevner antall elefanter (én eller to). Flere nevner elefant(en)s alder. Av fysiske forhold nevner noen rapporter om elefantene hadde tilgang til mat og drikkevann, om det var strø på gulvet og så rent ut, og om elefantene hadde innhegning og denne var "liten" eller ga "god

Sirkuselefanter i Sverige.

plass” (uten nærmere spesifisering), og hvorvidt elefanten(e) gikk fritt eller sto i fotlenke.

Av sosiale forhold nevner et par rapporter at elefanten var oppstallet sammen med en hest den var knyttet til. Av helse- og velferdsmessige forhold nevnes i flere rapporter at elefantene lot seg håndtere og fremsto som rolige, og det nevnes om de hadde ”gnagsår” eller ”sykdomstegn”.

Det redegjøres imidlertid ikke for hva som er kontrollert ved klinisk veterinærundersøkelse dersom dette er foretatt.

I ett tilfelle var elefantene ute da inspeksjonen fant sted, og ble dermed ikke kontrollert (Arnardo kontrollert i Oslo, 2006)

Dette på tross av at inspeksjonen fant sted etter et tips fra publikum om flere kritikkverdige forhold, blant annet at en elefant hadde blødende sår. Inspeksjonen resulterte i varsel om vedtak for flere av de øvrige forholdene.

Informasjonen som fremkommer av inspeksjonsrapportene, tyder på at Mattilsynets inspeksjoner ikke er egnet til å avdekke forhold som er av avgjørende

betydning for elefantenes helse og velferd.

Ingen inspeksjonsrapporter tyder for eksempel på at følgende blir regelmessig kontrollert eller vurdert:

- Fothelse
- Vekt
- Skjelett og ledd
- Tid i lenker per dag
- Areal på oppholdsplass
- Bademuligheter
- Om dyra får daglig mosjon
- Vurdering av om kunstene kan være skadelige for indre organer og ledd

År	2005	2006	2007	Per sirkus
Merano	1	2	3	6
Arnardo		2	6	8
Agora	1		3	4
Per år	2	4	12	18

Tabell 1. Mattilsynets inspeksjonsrapporter fra norske sirkus som er gjennomgått av Dyrevernalliansen.

En mulig grunn til inspeksjonenes overfladiske art kan være at norske veterinærer mangler kompetanse om eksotiske dyr generelt, og elefanter spesielt. Uten slik kompetanse er det vanskelig å vite hva man skal se etter for å oppdage problemer. Det vil også være lettere for sirkusene å bortforklare problemer. Usikkerhet hos uerfarne inspektører kan også gjøre at terskelen for å rapportere mulige problemer kan være høyere enn hos elefanteksperter.

Likevel fremkommer det en del kritikkverdige forhold i rapportene som er gjennomgått av Dyrevernalliansen:

Én rapport (Agora kontrollert i Volda, 2005) sier at det ikke var plass for elefantene til å være utenfor teltet, og to rapporter (Arnardo kontrollert på Skedsmo, 2007 og i Tromsø, 2007) sier elefantene sto inne i teltet på grunn av værforhold (regn, kaldt vær).

Én rapport (Merano kontrollert i Ørsta 2007) sier at det ble arbeidet med å skaffe vann til å dusje elefanten.

To rapporter (Merano kontrollert i Sandnes, 2007 og Agora kontrollert i Sandnes, 2007) sier at elefantene viste tegn på stereotyp adferd.

Én rapport (Merano kontrollert i Ørsta, 2007) sier at elefanten bar preg av stress "siden ho var tørst".

Én rapport (Merano kontrollert i Ytre Østfold, 2007) beskrev noen av kunstene som elefanten skulle utføre.

Mattilsynet, ved to veterinærer, var på inspeksjon hos Sirkus Arnardo 7. april 2006 på grunn av en bekymringsmelding om dyremishandling, blant annet av en elefant med blødende sår.

Det var mange kritikkverdige forhold. Noen få eksempler: Et stort telt hadde binger til flere forskjellige dyrearter, flere av dem bar preg av dårlig stell. Et eget telt hadde 62 italienske hunder, mange oppstallet i etasjer, tynne, uten vann og mat, en hund drakk "lenge og iherdig" møkkavann på gulvet. Det var avføring i bingene. Ti russiske katter var stallet opp i en varebil, i så små bur at de ikke kunne legge seg ned. Underlaget i bingene kunne ligne kattetoalett. Likevel slo Mattilsynet seg til ro uten å se elefantene: "Ved vår inspeksjon var begge elefantene ute". Mattilsynet dokumenterer også kommunikasjonsproblemer med dyreeierne. Under hele inspeksjonen var Arildo Arnardo til stede. Det var han som førte kommunikasjonen med dyreeierne, og oversatte Mattilsynets spørsmål. "På grunn av språkproblemer var det ikke alltid like lett å få svar på spørsmål." Arnardo fikk fortsette å turnere.

(Arnardo kontrollert i Oslo, 2006)

5. SAMMENDRAG OG KONKLUSJON

Tilgjengelig informasjon

Fakta er vanskelig tilgjengelige, særlig på enkelte områder som for eksempel dressur, forholdene under transport og vinteropphold for sirkuselefanter. Det finnes likevel overbevisende dokumentasjon fra flere enkeltundersøkelser om velferden og levekårene til elefanter i fangenskap.

I tillegg kan en trekke konklusjoner basert på informasjon om elefanter evner og behov slik de vises under naturlige forhold, sammenholdt med fakta om forholdene som tilbys i sirkus og dyrehager. Også veterinærvitenskapelig litteratur om helse og vanlige sykdomstilstander hos elefanter kan gi veiledning.

For elefanter i dyreparker gir Clubb og Masons omfattende undersøkelse fra 2002 god oversikt. En må også anta at informasjonen herfra i flere sammenhenger har overføringsverdi i forhold til sirkuselefanter.

Dyrepark i USA.

”One implication of these findings is that the free contact management, the most common system used in Europe and one often said to tackle deficits in the physical and/or social environment of zoo animals, is obviously not working.”

[...] ”The second implication of our findings is that adding any more elephants to the zoo population, either through importation or captive breeding, looks very hard to justify.”

(Clubb and Mason 2002 s. 245)

Elefanter velferd i fangenskap

Elefanter i fangenskap har ofte dårlige mosjonsforhold, dårlig helsemessig stell og feil ernæring. De håndteres ofte av ukvalifisert personell.

Det foregår mishandling, til dels grov mishandling, under dressur. Mange elefanter lider av adferdsforstyrrelser. Naturlige sosiale og følelsesmessige behov blir ikke tilfredsstilt.

Selv om elefanter har vært tem-

Sirkuselefanter i Italia.

met og brukt av mennesker i hundrevis av år, er de ikke domestiserte, men ville dyr. (Clubb and Mason 2002 s.35)

Debatten om elefanter i fangenskap, og spesielt i sirkus, handler derfor mer om menneskers uvilje til å forandre holdninger enn om elefanter levekår. (Poole, J., et al. 2005 s. 5)

Levekårene i dyrehager, og særlig i sirkus, er svært forskjellige fra elefantens naturlige liv. Levekårene i dyrehager og sirkus oppfyller ikke elefantens naturlige behov.

”Our combined experience represents over 200 years of work with free-ranging, wild African elephants. We are the acknowledged experts in the field.

[...] It is our considered opinion that elephants should not be used in circuses.

[...] The totally unnatural existence for captive elephants in a circus is a travesty and to allow this practice to continue is unjustifiable and unethical.”

Circus position statement

Moss C., Andelman S., Croze H., Douglas-Hamilton I., Lee P., Lindsay W., Mutinda H., Poole J., Sayialel S.
(The Amboseli elephant research project)

Konklusjon

Elefanter liv i dyrehage og sirkus er ikke forenelig med god dyrevelferd. Asiatisk elefant (*Elephas*

maximus) og afrikansk elefant (*Loxodonta africana*) bør derfor ikke oppføres på Mattilsynets

planlagte positivliste over dyrearter som tillates holdt i Norge.

Ville elefanter hilser på hverandre ved et vanningssted.

KILDER

- Animal Defenders, The Ugliest Show on Earth, 1998.
- Animal News Center, ANC Update, 30. desember 2002.
- AZA's Minimum Husbandry Guidelines for Mammals. Elephants. General Husbandry, 1997.
- Bjørge, S., Brum det er vår, A-Magasinet 28. april 2007.
- Born Free and RSPCA, It's time parliament changed its act – An examination of the state of UK circuses with wild animals, 2006.
- Bradshaw, G., Schore, A., Brown, J., Poole, J., & Moss, C., Concepts Elephant breakdown. Nature, 433, 807, 2005.
- Buer, L., "I elefantens øye," Dagbladet, 15. september 1996.
- Buzzi, K., Nordens ukjente ark ligger i Sverige, Dagbladet 24. oktober 2007.
- Carlsson, L., Bevarande arbete inom djurparker, Fauna och flora, 96:4, 2001.
- Circus cirkör, Verksamhetsberetelse, www.cirkor.se, 2005.
- Clubb, R., and Mason, G., A Review of the Welfare of Zoo Elephants in Europe. A Report commissioned by the RSPCA. Animal behaviour research group, University of Oxford, 2002.
- Council Directive 1999/22/EC relating to the keeping of wild animals in zoos, 1999.
- Dalen, E., Telefonundersøkelse om holdninger til dyrevelferd. MMI for Landbruksdepartementet, 2002.
- Det kongelige Landbruksdepartement, Rundskriv om utforming og behandling av søknader ved etablering av dyreparker, 8. desember 1994.
- Djurskyddsmyndighetens föreskrifter och allmänna råd om sirkusdjur; DFS 2007:3 Saknr L 116, 13. juni 2007.
- Djurskyddsmyndighetens föreskrifter om djurhållning i djurparker m.m; DFS 2004:19 Saknr L 108, 9. november 2004.
- E24 Næringsliv, Ville etter dyr, 4. juli 2007.
- Estes, R., The Behavior Guide to African Mammals Including Hoofed Mammals, Carnivores, Primates. University of California Press Ltd. London, England, 1991.
- Eurogroup for animals, Eurobulletin, mars 2007.
- Fowler, M., and Mikota, S., Biology, Medicine, and Surgery of Elephants, Blacwell Publishing Professional, 2006.
- Fowler, M., Restraint and handling of Domestic Animals, IOWA State University Press/Ames, 1995.
- Friend, T., Behavior of picketed circus elephants, Applied Animal Behaviour Science, 62, 73–88, 1998.
- Friend, T. and Parker, M., The effect of penning versus picketing on stereotypic behavior of circus elephants, Applied Animal Behaviour Science, 64, 213–225, 1999.
- GAIA, Arrêté royal visant à garantir le bien-être des animaux utilisés dans les cirques ou les expositions itinérantes pour l'amusement du public, e-mail til Dyrevernalliansen, 28. juli 2005.
- Gore, M., Hutchins, M., Ray, J., A review of injuries caused by elephants in captivity: an examination of predominant factors, International Zoo Yearbook 40 (1), 51–62, 2006.
- Gruber, T., Friend, T., Gardner, J., Pacard, J., Beaver, B., and Bushong, D., Variation in Stereotypic Behavior Related to Restraint in Circus Elephant, Zoo Biology 19, 209–221, 2000.
- Haraldsen, C.H., Hett i manesjen, Aftenposten (Oversikt over økonomi i sirkusene fra Foretaksregisteret og Creditinform), 8. august 2006.
- Hart, L., The Asian elephants-driver partnership: the drivers' perspective, Applied Animal Behaviour Science, 40, 1994.
- Hermansen, K., Utenriksdepartementet, EØS/EFTA-seksjonen, E-mail til Dyrevernalliansen, 7. januar 2008.
- Hosey, G., Zoo Animals and their Human Audiences: What is the Visitor Effect? Animal Welfare, 9, 343–357, 2000.
- Kaur, S., Neste: Gorilla, Aftenposten, 26. mai 2007.
- Kiley-Worthington, M., Animals in Circuses and Zoos: Chiron's World? Aardvark Publishing, England, 1990.
- Lair, R.C., Gone Astray - The Care And Management of the Asian Elephant in Domesticity, FAO - United Nations, 1999.
- Landbruks- og matdepartementet og Fiskeri- og kystdepartementet, Høringsnotat med utkast til ny lov om dyrevelferd, 2007.
- Latham, N.R., and Mason, G.J., Maternal deprivation and the development of stereotypic behaviour, Applied Animal Behaviour Science, accepted 2. mars, in press, 2007.
- Lov 20. desember 1974 nr .73 om dyrevern (dyrevernloven).
- Mattilsynet, Inspeksjonsrapport, Cirkus Arnardo – varsel om vedtak, 7. april 2006.
- Mattilsynet, Regelverk, veiledere om dyrevern, <http://www.mattilsynet.no/regelverk/veiledere/dyrevern>, 6. januar 2008.
- Mauren, A., Den store sirkuskrigen, Aftenposten 15. mai 2002.
- Moniteur Belge, Arrêté royal visant à garantir le bien-être des animaux utilisés dans les cirques ou les expositions itinérantes pour l'amusement du public, Annexe II, tableau 1, 12. september 2005.
- Né, S., and Nouet, J. C., The Condition of Circus Animals. The French Animals Rights League Foundation, LFDA, Paris, 2000.

- Nilsen, M., Klemm mellom 4 tonn elefanter, VG, 4. mai 2005.
- Nykvist, K., Ekstranummer for elefanten, Nationen, 21. mars 2006.
- Nødset, G., Solens sirkus, Dagsavisen, 1. august 2004.
- PETA, Basic Tips for Circus Elephant Inspections, A Guide for Animal Control Officers, Humane Investigators, and State Wildlife Agents, 2004.
- PETA, www.circuses.com
- PETA, Bullhooks, www.circuses.com/bullhooks.asp
- PETA, Circus Elephant Inspections, <http://www.circuses.com/basictips.asp>
- Pettersen, D., Elefant-angrep, Rogalands avis, 13. juni 1999.
- Poole, J., and Granli, P., Amboseli Elephant Research Project and Elephant Voices, The Ethical Management of Elephants and the Value of Long-Term Field Research. The American Anti-Vivisection Society, AV Magazine, fall 2005.
- Rees, International Zoo News, Vol. 47/6 (No. 303), september 2000.
- RSPCA, European Zoos – behind the bars. The need for a European Directive, 1998.
- RSPCA, Live hard, die young – how elephants suffer in zoos, www.rspca.org.uk, 2002.
- Sax, A., Vier Pfoten, personlig kommunikasjon, 2. juni 2004.
- Schmid, J., and Zeeb, K., The introduction of paddocks in circus elephant husbandry. Abstract Medline. Deutsche Tierärztliche Wochenschrift Volume 101, Issue 2, February, 50–52, 1994.
- Shepherdson, D., Mellen, and J., Hutchins, M., Second Nature Environmental Enrichment for Captive Animals, Smithsonian Institution Press, 1998.
- The Amboseli elephant research project, Circus position statement, <http://elephanttrust.org/node/414>, 2007.
- The Circus Working Group, c/o RSPCA, A report into the welfare of circus animals in England and Wales, 1998.
- The Performing Animal Welfare Society, Everything You should know about Elephants, 1996.
- Toscano, M., Friend, T., and Nevill, C., Environmental Conditions and Body Temperature of Circus Elephants Transported During Relatively High and Low Temperature Conditions, JEMA, vol. 12, number 3, 2001.
- Wilson, M.L., Bloomsmith, M.A. and Maple, T.L., Stereotypic swaying and serum cortisol concentrations in three captive African elephants (*Loxodonta africana*), 13, 39–43, Animal Welfare, 2004.
- WSPA/BFF's Manifesto for Zoo Reform: The Zoo Inquiry
- What you should know about zoos and conservation. The World Society for the Protection of Animals (WSPA) and the Born Free Foundation (BFF), 1994.
- Young, R., Environmental Enrichment for Captive Animals, Universities Federation for Animal Welfare (UFAW), Blackwell Science Ltd., 2003.
- Viennese Ombudsoffice for animal protection, Position Paper by the Ombudsoffice for Animal Protection of the City of Vienna regarding the letter of the European Commission concerning the ban on the use of wild animals in circuses, udatert.
- WWF, Factsheet: African elephant, 13. april 2007.
- WWF, Factsheet: Asian elephant, 8. mars 2006.
- Yahoo News, Indian Supreme court bans breeding of animals in zoos, 2006.

Gjennomgåtte inspeksjonsrapporter fra Mattilsynet:

- Inspeksjonsrapport om Merano i Glåmdal, datert 14. juli 2005
- Inspeksjonsrapport om Agora i Volda, datert 15. april 2005
- Inspeksjonsrapport om Merano i Ørsta, datert 18. april 2006
- Inspeksjonsrapport om Merano i Oslo, datert 10. november 2006
- Inspeksjonsrapport om Arnardo i Ytre Østfold, datert 11. september 2006
- Inspeksjonsrapport om Arnardo i Oslo, datert 7. april 2006
- Inspeksjonsrapport om Merano i Sandnes, datert 23. mars 2007
- Inspeksjonsrapport om Merano i Ørsta, datert 12. april 2007
- Inspeksjonsrapport om Merano i Ytre Østfold, datert 23. august 2007
- Inspeksjonsrapport om Arnardo i Oslo, datert 25. mai 2007
- Inspeksjonsrapport om Arnardo i Sandnes, datert 21. mars 2007
- Inspeksjonsrapport om Arnardo på Skedsmo, datert 3. juli 2007
- Inspeksjonsrapport om Arnardo i Tromsø, datert 4. oktober 2007
- Inspeksjonsrapport om Arnardo i Arendal, datert 16. mars 2007
- Inspeksjonsrapport om Arnardo på Trofors, datert 27. august 2007
- Inspeksjonsrapport om Agora på Ørsta, datert 18. mai 2007
- Inspeksjonsrapport om Agora i Sandnes, datert 20. august 2007
- Inspeksjonsrapport om Agora i Vik i Sogn, datert 30. april 2007

Foto:

Alle foto royalty-free fra istockphoto.com, fotolia.com og shutterstock.com unntatt: s. 4 - Jon Karlsrud; s. 15 og 16 - www.animal-public.com, s. 17 - Daniel Mills, s. 24 - Björn Roos, s. 26 - Ambiente e Fauna.

Takk:

En stor takk til G for uvurderlige bidrag til rapporten.

